

**ΤΟ ΔΡΩΜΕΝΟ ΤΩΝ ΚΟΡΔΕΛΑΤΩΝ / ΚΟΡΔΕΛΑΔΩΝ /
ΦΟΥΣΤΑΝΕΛΑΔΩΝ / ΛΕΒΕΝΤΩΝ / ΤΣΟΛΙΑΔΩΝ ΣΤΗ ΝΑΞΟ:
ΠΡΩΤΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΑΠΟΠΕΙΡΑ
ΓΙΑ ΤΗΝ «ΑΠΟΚΡΥΠΤΟΓΡΑΦΗΣΗ» ΜΙΑΣ ΑΛΛΗΣ
«ΑΥΘΕΝΤΙΚΟΤΗΤΑΣ» ΤΟΥ**

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ

Καθηγητής του Πανεπιστημίου Θράκης

Η παρούσα εργασία είναι προδημοσίευση από ένα εκτενές, συναφές, αυτοτελές πόνημά μου, το οποίο θα ιδεί το φως της δημοσιότητας στις αρχές του 2020. Πρόκειται για την πρώτη επιστημονική ερμηνεία του δρωμένου των Κορδελάτων / Κορδελάδων / Φουστανελάδων κλπ.¹ που καταθέτω στην επιστημονική κοινότητα. Διατυπώνονται σε αυτήν κάποιες σκέψεις που σχετίζονται με την «αυθεντικότητά»² του, με έναν άλλον, δηλαδή, «αρχαϊκό», άγνωστο χαρακτήρα του, με μια άλλου είδους λειτουργία του, για τα οποία δεν διαθέτουμε πηγές ή άλλα τεκμήρια, παρά μόνον κάποιες πληροφορίες/«εγκαταλείμματα», ενσωματωμένες/-α στις υφιστάμενες καταγραφές. Δεν υπεισέρχομαι διόλου στη σύγχρονη λειτουργία του δρωμένου, επιχειρώ, επαναλαμβάνω, να το «επανασκηνοθετήσω» στην παλαιότερή του μορφή και να επισημάνω τις τότε λειτουργίες του, λησμονημένες παντελώς σήμερα. Για τον λόγο αυτόν χρησιμοποιώ αποκλειστικά αόριστο χρόνο στις περιγραφές και τις αναλύσεις μου, ασχέτως αν κάποιες «σκηνές» του υφίστανται και σήμερα.

Το ναξιακό παραστατικό δρώμενο³ με τους *Κορδελάτους / Κορδελάδες / Φουστανελάδες / Λεβέντες / Τσολιάδες* εντάσσεται στις αποκριάτικες εκδηλώσεις του νησιού· ανήκει στις πρωτοβάθμιες μορφές του «παραδοσιακού» ελληνικού λαϊκού θεάτρου. Καθ' όλην την Τυρινή εβδομάδα

¹ Χάριν συντομίας και μόνον θα αναφέρονται στο εξής κυρίως ως *Κορδελάτοι*.

² Για το επίμαχο αυτό θέμα και την προβληματική του βλ. ενδεικτικά J. Linnekin, «Cultural invention and the dilemma of authenticity», *American Anthropologist* 93: 2 (1991), 446-449· Βάλτερ Πούχνερ, *Δοκίμια λαογραφικής θεωρίας*, Gutenberg, Αθήνα 2011, 76 κ.ε, όπου και παλαιότερη άλλη βιβλιογραφία.

³ Για τον όρο βλ. ενδεικτικά Βάλτερ Πούχνερ, *Συγκριτική Λαογραφία Β'. Δημόδη βιβλία και λαϊκά θεάματα στη χερσόνησο του Αίμου*, Αρμός, Αθήνα 2009, 117, υποσημ. 9.

του Τριωδίου μέχρι και την τελευταία αποκριάτικη Κυριακή, μια ομάδα ανδρών, ντυμένων με χαρακτηριστική ενδυμασία, επισκεπτόταν (κατόπιν προσυνεννοήσεως) συνήθως τα γειτονικά χωριά, όπου τα μέλη της απολάμβαναν τη φιλοξενία των κατοίκων τους, χόρευαν, αντάλλασσαν ευχές και υπόσχονταν να ανταποδώσουν τη φιλοξενία. Η επιστροφή του θιάσου στο χωριό αποτελούσε, όπως και η αναχώρησή του, σημαντικό γεγονός. Το βράδυ της τελευταίας Κυριακής έβραζαν τα αβγά που συγκέντρωσαν ως δώρα από τις επισκέψεις τους, συμπλήρωναν το εορταστικό τραπέζι με άλλα εδέσματα και γλεντούσαν.⁴

Πληροφορίες για το δρώμενο αντλώ από τα χωριά Μέλανες, Κινίδαρο, Αγερσανί, Γλινάδο, Φιλώτι, Καλόξυλο, Ποταμιά, Λαμαριώνα και Σαγκρί, επειδή *πρωτίστως* από αυτά διαθέτουμε τις περισσότερες.

Η επιστημονική πρότασή μου για την αποκάλυψη του «αρχαϊκού» χαρακτήρα του θεατρικού αυτού δρωμένου βασίζεται κατά πρώτον στη μεταμπίεση των Κορδελάτων, στην τελετουργική τους ένδυση. Αυτή, κρίνω, πως μπορεί να συνδράμει την απόπειρά μου να αποκαλύψω την παλαιότερη διάσταση του δρωμένου, μια μορφή «αυθεντικότητάς» του δηλαδή· και όχι φυσικά για να «απολυτοποιήσω» αυτήν την αρχή, ως συνθετότερη ή σημαντικότερη.

Από το Σαββατοκύριακο της Κρεατινής οι γυναίκες έντυναν τους επιλεγέντας να ντυθούν Κορδελάτους (ανύπανδρους άνδρες της οικογένειας / αρραβωνιαστικούς / συζύγους⁵) με μια αυτοσχέδια (παράξενη για τα δεδομένα του νησιού) ενδυμασία, ουδεμία σχέση έχουσα με την τοπική ενδυματολογική παράδοση· μια ενδυμασία-υβρίδιο, «παραπλανητική», που αποσκοπούσε στο να μην αναγνωρισθεί (από τους ξενιστές) η ταυτότητα (ξενιζομένων) των φορέων της.

Η ενδυμασία των Κορδελάτων ήταν σχεδόν πανομοιότυπη, οι μικροδιαφορές τόνιζαν σκοπίμως την *τοπικότητα* κάθε χωριού, την ιδιαιτερότητά του, την οποία εκείνο επιθυμούσε *παντοιοτρόπως* και *διαρκώς* να προβάλλει. Τα επιμέρους συστατικά της (τα αναφέρω απλώς) ήταν:

1. Το κόκκινο φέσι (στολισμένο με καρφίτσες ή με το στεφάνι του γάμου προκειμένου περί «νιόγαμπρου»).

2. Η αυτοσχέδια φουστανέλα⁶ (από τον «κρεβατόγυρο»), φούστα στην

⁴ Μ. Γ. Σέργης, *Λαογραφικά και εθνογραφικά από το Γλινάδο Νάξου*, Προοδευτικός Όμιλος Γλινάδου Νάξου, Αθήνα 1994, 431· Στ. Σπηλιάκος, «Χορευτικά δρώμενα της Αποκριάς στη Νάξο, Φουστανελάδες ή Κορδελάτοι», στον τόμο Μ. Γ. Βαρβούνης και Μ. Γ. Σέργης (επιμ.), *Δρυς υψικάρηνος. Τιμητικός τόμος για τον Δημήτριο Β. Οικονομίδη*, Graphopress, Αθήνα 2007, 589-590.

⁵ Στον Κινίδαρο, οικείο πρόσωπο προς την γυναίκα που κατείχε την φορεσιά, αλλά όχι συγγενή.

⁶ Βλ. γι' αυτήν Ιωάννα Παπαντωνίου, *Η ελληνική ενδυμασία. Από την αρχαιότητα ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2000, 207-208· Α. Κεραμόπουλος, «Η φουστανέλλα», *Λαογραφία* 15 (1953-1954), 238-243· Κωνσταντίνη Μπάδα, «Η παράδοση στη διαδικασία της ιστορικής διαπραγμάτευσης

Ποταμιά, που έφερε στην απόληξή της πλατιά δαντέλα.⁷

3. Το βρακί (γυναικείο εσώρουχο, στις Μέλανες ήταν αυτό που φορούσε η γιαγιά του Κορδελάτου την ημέρα του γάμου της).

4. Το πουκάμισο (λευκό με μανίκια κουμπωτά, «παπαδίστικο» ή με γιακά).

5. Η γραβάτα (στολισμένη με χρυσή καρφίτσα, σε κάποια χωριά. Στο Γλινάδο π.χ. δεν υφίστατο τέτοιο εξάρτημα κατά τον 20^ο αι.).

6. Το γιλέκο (αμάνικο και σταυρωτό), στολισμένο με πολύχρωμες κορδέλες που κρέμονταν πίσω από την πλάτη του Κορδελάτου (εξ ου και η ονομασία του). Ιδιαιτερότητες παρουσιάζει η στολή στο Σαγκρί: Στερείται κορδελών, οι άνδρες ντύνονται τσολιάδες.⁸ Το στόλισμα του γιλέκου συμπλήρωναν στις Μέλανες και στον Κινίδαρο τα μαντηλάκια (διπλωμένα τετράγωνα), ραμμένα στο εμπρός μέρος (του γιλέκου). Εκεί ήταν κρεμασμένα πάμπολλα τιμαλφή (χρυσαιφικά και άλλα, από την Πόλη και τη Σμύρνη εισηγμένα), αγιοκωνσταντινάτα, αρμαδιές φλουριά, «άτσια» στο Αγερσανί⁹), τα οποία στόλιζαν το στήθος και τα χέρια του Κορδελάτου. Οι Σαγκριώτες πρωτοτυπούσαν και πάλιν: Την ενδυμασία τους δεν στόλιζαν τα μνημονευθέντα παραπάνω πλουτίσματα. Στους ώμους ο Κινιδარიώτης Κορδελάς έφερε φιόγκο (από κορδέλες ή μαντήλι).

7. Η ζώνη/ζωνάρι. Φυλακτήριο μέσον. Μόνον στους Φιλωτίτες Λεβέντες φέρεται να συγκρατεί «παλιά κουμπούρια και μεγάλα μαχαίρια με καταστόλιστες λαβές».¹⁰

8. Οι κάρτσες (κάλτσες), πολύχρωμες συνήθως, πλεκτές με βελόνι και διακοσμημένες με ντάκο.¹¹

9. Οι **καρτσοδέτες** (πολύχρωμοι, υφαντοί), με φούντες στις άκρες τους (φιόγκο¹²).

10. Ένα μικρό τσαντάκι.¹³

11. Τα παπούτσια (ξώραφα τότε).

Ας σημειωθεί ότι η μάσκα δεν αποτελεί απαραίτητο στοιχείο της μεταμφίεσης, ακόμη και της θηριομορφικής.¹⁴ Από τα γραφόμενα, όμως,

της εθνικής και τοπικής ταυτότητας. Η περίπτωση της “φουστανελάς”, *Εθνολογία* 4 (1995), 127-148.

⁷ Ν. Κεφαλληνιάδης, *Ποταμιά. Το καταπράσινο παραδοσιακό χωριό της Νάξου*, Σύλλογος Ποταμιτών Νάξου, Αθήνα 1996, 260.

⁸ Δημ. Αγγελής, *Το Σαγκρί Νάξου στο διάβα του χρόνου*, Αθήνα 2008, 75.

⁹ Ν. Κεφαλληνιάδης, *Ποταμιά...*, ό.π., 282.

¹⁰ Μ. Ι. Ψαρράς, *Οι παλιές απόκριες στο Φιλώτι της Νάξου*, Κοινότητα Φιλωτίου Νάξου, Αθήνα 1994, 63.

¹¹ Μ. Γ. Σέργης, *Λαογραφικά και εθνογραφικά από το Γλινάδο Νάξου...*, ό.π., 113.

¹² Μ. Γ. Σέργης, ό.π., 113.

¹³ Όλγα Βιλαέτη, *Τελετουργία, επιτέλεση και τοπικότητα: Το εθνογραφικό παράδειγμα των Κορδελάδων στις Μέλανες Νάξου*, μεταπτυχιακή εργασία στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Βόλος 2007, 89.

¹⁴ Βάλτερ Πούχνερ, *Κοινωνιολογική Λαογραφία. Ρόλοι, συμπεριφορές, αισθήματα*, Αρμός, Αθήνα 2010, 123, υποσημ. 96.

περί Κορδελάτων στο Αγερσανί αποδελτίωσα μια σημαντική πληροφορία την οποία επιβεβαιώνει η δική μου έρευνα στο Γλινάδο: Οι Κορδελάτοι «βάφουνταινε στη μούρη και γίνονταινε όμορφοι, σα γυναίκες».¹⁵ Το βάψιμο είναι μια μορφή μάσκας.¹⁶

Το 1833, διά νόμου, η φουστανέλα νομοθετήθηκε ως εθνικό ένδυμα και για τον ελληνικό στρατό.¹⁷ Βεβαίως αυτή – ως ενδυμασία διαφόρων εθνοτικών και κοινωνικών ομάδων – προϋπήρχε, σχηματοποιήθηκε όπως φαίνεται κατά τους 18^ο-19^ο αιώνες και συνδέεται με τον ευρύτερο βαλκανικό χώρο.¹⁸

Σημαντικές θεωρώ τις πληροφορίες περί φουστανέλας από τις Μέλανες: Τον γύρο του «ιερού» κρεβατιού (από τον οποίο εδημιουργείτο η εκεί παραλλαγή της) και το βρακί της στολής τα μεταβίβαζε ως προίκα η εκ μπτρός γιαγιά στην εγγονή της (που έφερε και το όνομά της κατά το ονοματοδοτικό έθος του χωριού), και αυτή με τη σειρά της τα διέθετε, ως σύζυγος πλέον, στα ανδρικά μέλη της οικογενείας της ή στον αδελφό της για το δρώμενο των Κορδελάτων. Αντίστοιχα, ο άνδρας ελάμβανε ως προίκα τις κάλτσες, το γιλέκο και άλλα μέρη της στολής. Υπήρχε, βεβαίως, περίπτωση να παραδοθούν όλα τα τμήματά της στον πρωτότοκο υιό ή στην κόρη, καθώς και σε όποιον άλλον εκδήλωνε έντονο ενδιαφέρον για αυτήν και ήταν ικανότερος να την αποκτήσει. Σε περίπτωση ατεκνίας τα «κομμάτια» δίδονταν τους συγγενείς.¹⁹ Δηλαδή, τα δύο αυτά χαρακτηριστικά στοιχεία της κορδελάτικης στολής σχετίζονται (στις Μέλανες τουλάχιστον) με την προίκα και τη μητροπλευρική συγγενειακή πλευρά, άρα θα μπορούσε κάποιος να τα ονομάσει κειμήλια γυναικεία, που παραδόθηκαν από τη γιαγιά στην εγγονή, με προκαθορισμένο μελλοντικό-ναποδέκτη. Πρόκειται όντως για μια περίεργη cross-gender μεταμπίεση στο εν λόγω χωριό.²⁰

Με το ίδιο πνεύμα κρίνω πως πρέπει να ερμηνεύσουμε τη διεισδυτική παρατήρηση του Μ. Ι. Ψαρρά: «Ολ' αυτά είχανε σκοπό να δείξει το κάθε σπιτικό μαζί με το λεβέντη του παλληκαρά και τον πλούτο σε γυναικεία κοσμήματα, που μια φορά το χρόνο, τις απόκριες, τα περιέφερε στολισμένος στα ξένα χωριά...».²¹ Όσον αφορά στο **φέσι**, κατά τον ίδιον, είναι νεότερο και επείσακτο τμήμα της ναξιώτικης ενδυμασίας. Το έφεραν περί

¹⁵ Στο Ν. Κεφαλληνιάδης, *Αγερσανί Νάξου. Το παραγωγικό, παραδοσιακό και τουριστικό Λιβαδοχώρι*, Σύλλογος Αγ. Αρσενίου Νάξου, Αθήνα 1987, 282.

¹⁶ Βάλτερ Πούχνερ, *Μια εισαγωγή στην επιστήμη του θεάτρου*, Παπαζήσης, Αθήνα 2011, 103.

¹⁷ Πρβλ. Α. Κεραμόπουλος, *ό.π.*, 238.

¹⁸ Κωνσταντίνα Μπάδα, *ό.π.*, 135 κ.ε.

¹⁹ Πρβλ. Όλγα Βιλαέτη, *ό.π.*, 90.

²⁰ Κατά πληροφορία του Στ. Σπηλιάκου, στον Κινίδαρο του 20^{ου} αι. δεν υφίστατο αυτή η τυπικότητα ως προς τη διάθεση των στοιχείων που συναποτελούσαν την ενδυμασία του Φουστανελά.

²¹ Μ. Ι. Ψαρράς, *ό.π.*, 63.

τα μέσα του 19^{ου} αι. από την Πόλη οι εκεί ξενιτεμένες γυναίκες, καταργήθηκε το 1916, άρα φορέθηκε για λίγο διάστημα στο νησί. Οι Μελανίτες χρησιμοποιούσαν επί μακρόν διάστημα το φέσι-κειμήλιο που φύλασσαν κάποιες οικογένειες ως αναμνηστικό των Βαλκανικών Πολέμων.²² Θυμίζω όμως ότι το φέσι αποτελούσε στοιχείο της γαμήλιας ενδυμασίας της νύφης σε άλλες περιοχές του Ελληνισμού, όπου το συναντούσαμε επίσης (παλαιότερα) στολισμένο με καρφίτσες. Στις παραπάνω παρατηρήσεις ως προστεθούν η παρουσία των **φιόγκων** από κορδέλες (ή και από μαντήλια) στους ώμους των Κορδελάτων και το **τσαντάκι** που αναφέρεται στην περίπτωση των Μελάνων: Το αναρτούσαν με σχοινάκι στους ώμους και τοποθετούσαν εντός του διάφορα τιμαλφή. Δεν πρόκειται δηλαδή για νεωτερική προσθήκη, όπως εκ πρώτης όψεως δείχνει.

Οι πολύχρωμες **κορδέλες** παραπέμπουν στην επιθυμητή πολυχρωμία της Φύσης, αυτήν που θα αποκτήσει την περίοδο της άνοιξης, όταν ξαναγεννημένη θα αποδώσει τους κάθε λογής καρπούς της, κυρίως αυτούς που σχετίζονται με την ίδια την επιβίωση των ανθρώπων. Την ευγονία γης, ζώων και ανθρώπων επιδίωκαν τα δρώμενα των ημερών που αναλύονται εδώ. *Ο αγράμματος σοφός «παραδοσιακός» άνθρωπος έκανε θέατρο για να εξασφαλίσει ευετηρία, ευγονία, ευτυχία!*

Θεωρώ εν κατακλείδι πως όλα σχεδόν τα συστατικά της ενδυμασίας τους που προανέφερα είναι ακραιφνώς γυναικεία ενδύματα και κοσμήματα, «αγαθά κύρους» (positional goods) και κοινωνικής προβολής, αφού ανάμεσά τους περιλαμβάνεται και ο χρυσός. Στην εξέλιξη του δρώμενου το βάρος επικεντρώθηκε σε αυτά, σήμερα τα επιδεικνύουν πλέον προς τους ξενίζοντες αυτούς γειτόνους, αποσπούν τον έπαινό τους γι' αυτά, για την όλη τους παρουσία, για τη χορευτική τους δεινότητα ιδιαιτέρως.

Έχουμε λοιπόν, με άλλα λόγια, ένα καρναβάλι, αφού διά της ενδυμασίας τους, οι νεαροί μεταμφιέζονταν σε γυναίκες:²³ Μετέβαιναν μεταμφιεσμένοι (ανθρωπομορφική μεταμφίεση) σε ένα άλλο χώρο, γειτονικό. Εισέρχονταν μεταμφιεσμένοι σε μια άλλη κοινωνία. Προφανώς για κάποιον σκοπό, διαφορετικό από τον σημερινό. Ας ληφθούν υπ' όψιν για τη συζήτηση και οι παρακάτω σκέψεις:

Πώς θα ερμηνευθούν, υπό αυτήν την οπτική πλέον, τα «σημεία» της «πολεμικής επιχείρησης» που είχε η εκάστοτε μετακίνηση των Κορδελάτων και των συνοδών τους;

Ο θίασος των Κορδελάτων ήταν μια οργανωμένη καθ' όλα ομάδα, ιεραρχικής δομής, όλοι οι συμμετέχοντες είχαν προκαθορισμένους ρόλους, τους οποίους τηρούσαν με σεβασμό. Μαρτυρία από το Γλινάδο

²² Πρβλ. Όλγα Βιλαέτη, *ό.π.*, 88, υποσημ. 170.

²³ «Στις ανθρωπόμορφες μεταμφιέσεις συγκαταλέγονται οι άντρες που ντύνονται γυναίκες, η νύμφη και ο γαμπρός...». Πρβλ. Βάλτερ Πούχνερ, *Συγκριτική Λαογραφία Β'*, *ό.π.*, 149.

λέει ότι πορεύονταν «εις φάλαγγα κατ' ἄνδρα»,²⁴ που παραπέμπει σε γνωστό σχηματισμό από άλλον γνωστό χώρο. Ο αείμνηστος Μ. Ψαρράς μας πληροφορεί ότι επικεφαλής του θιάσου στην στρατιωτικού τύπου πομπή που σχηματιζόταν έμπαινε πάντα ένας Λεβέντης «με στρατιωτικά προσόντα εφέδρου βαθμοφόρου», ο οποίος ξεχώριζε από τα «διακριτικά» του σύμβολα, χρυσές ή ασημένιες επωμίδες ναυάρχου ή στρατηγού.²⁵ Οι Κορδελάδες των Μελάνων ήσαν υπό τις εντολές του Μπαϊρακτάρη και την προστασία των ονομαζόμενων Τσάτσων ή Ληστών. Στο Γλινάδο και στο Αγερσανί αυτοί ονομάζονταν Κατσίβελτοι, στο Φιλώτι, στον γειτονικό Καλόξυλο και στην Ποταμιά Ληστές,²⁶ που μεταμφιέζονταν με μια μαύρη ή άσπρη πουκαμίσια. Ήταν αρματωμένοι (στη ζώνη τους κρέμονταν μαχαίρια, κουμπούρια, σπάθες) με κύρια φροντίδα τη φύλαξη των Λεβεντών. Αρχηγό τους επέλεγαν τον γεροντότερο σύντροφό τους, που έφερε στρατιωτική στολή και σπάθα. Όταν έφθαναν στο ξενίζον χωριό, επέλεγαν τον τόπο του χορού, απωθούσαν τους παρευρισκομένους, οριοθετούσαν τον χώρο, προσήλωναν τον νου στους χορεύοντες Κορδελάτους.

Παρουσιάζω στα επόμενα (ενδεικτικά και περιληπτικά) την εθιμικά καθορισμένη τάξη της πομπής τους στον Κινίδαρο, αφού πρόκειται για ένα σύνολο στρατιωτικής υφής, που καθορίζει ταυτοχρόνως την κατανομή των ρόλων μεταξύ των συμμετεχόντων:

1. Ο αρχηγός Μπαϊρακτάρης με το Μπαϊράκι (σημαία, τουρκ. *bayrak*) του χωριού, ένα πρόσωπο που απολάμβανε την τιμή και την εκτίμηση των μελών του θιάσου, αλλά και του χωριού. Το αξίωμά του, όπως και στον γάμο, ήταν τιμητικό και δύσκολο,²⁷ απαιτούσε υπευθυνότητα. Θυμίζω πάντως ότι το Μπαϊράκι στον ναξιωτικό γάμο απουσιάζει από τον χάρτη της εξαπλώσεως του εθίμου στην Ελλάδα.²⁸

2. Οι φύλακες των Φουστανελάδων δύο Παλιάτσου/Στρατιώτες, που έφεραν ξίφια και τάσσονταν δεξιά και αριστερά του Μπαϊρακτάρη.

3. Οι «Τυφεκιοφόροι» που «σμπαραίνανε» (πυροβολούσαν) κατά την αναχώρηση και την επιστροφή των Κορδελάδων, και κατά την άφιξή τους στο ξενίζον χωριό.

²⁴ Μ. Γ. Σέργης, *ό.π.*, 431.

²⁵ Μ. Ι. Ψαρράς, *ό.π.*, 63. Πρβλ. Δ. Αγγελής, *ό.π.*, 75.

²⁶ Μ. Ι. Ψαρράς, *ό.π.*, 63· Στ. Παραράς, «Ήθη, έθιμα, γιορτές στο χωριό Καλόξυλος της Νάξου (β' μέρος)», *Ναξιακά* 36 (Απρίλιος-Ιούνιος 1993), 35· Ν. Κεφαλληνιάδης, *Ποταμιά...*, *ό.π.*, 236 και 260-261.

²⁷ Πρβλ. Ελ. Αλεξάκης, *Η σημαία στο γάμο. Τελετουργία, εξάπλωση, προέλευση. Εθνολογική μελέτη*, Αθήνα 1990, 21· Ζήσης Μότσης, «Ο γάμος παρά τοις Βλαχοφώνοις», στον τόμο Ευάγγ. Καραμανές (εισαγωγή-επιμέλεια), *Γαμήλια έθιμα των Βλαχοχωριών της Πίνδου. Πρώιμες λαογραφικές καταγραφές φοιτητών του Ν. Γ. Πολίτη*, Κέντρον Ερεύννης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2017, 87.

²⁸ Πρβλ. Ελ. Αλεξάκης, *Η σημαία στο γάμο...*, *ό.π.*, 27.

Μελανίτες Κορδελάδες. Διακρίνεται το ιδιότυπο Μπαϊράκι τους.

4. Ο Σαλπικτής.

5. Ο υπόλοιπος θίασος με τους «παλιομοσκάρους» (παλιάτσους, μεταμφιεσμένους και με γυναικεία ρούχα²⁹), τους μουτζουρωμένους, τους βρακάδες ή κάποιους με αλειμμένα τα πρόσωπά τους μέλι και κολλημένα φτερά ορνίθων. Στο Γλινάδο, επιπλέον, τους συνόδευε η Αρκούδα³⁰ με τον βρακοφόρο αρκτοσύρτη της.

6. Το τακίμι των οργανοπαιχτών. Διασκέδαζε τους Φουστανελάδες, ως ανταπόδοση της ποικιλόμορφης σχέσης που συνήπταν μ' αυτούς τα μέλη του καθ' όλο το έτος. Μόνον στον Κινίδαρο εντοπίζουμε βιολιά στο δρώμενο (από το 1890-1900 κ.ε.), στα άλλα χωριά είχαμε τζαβουνοδούβακα.³¹ Στις Μέλανες, ειδικότερα, αναφέρονται ως μουσικά όργανα τα τζαβουνοδούβακα, κατά το μέσον της δεκαετίας του 1920 τα βιολιά, με προφανή την επίδραση από τους Κινιδариώτες· κατά την Βιλαέτη, στο ίδιο χωριό είχαμε παρουσία παλαιότερα του κλαρίνου, του τουμπακιού και του λαούτου.³²

Αξίζει να παρατεθούν στο σημείο αυτό ολίγα στοιχεία για το ναξιώτικο Μπαϊράκι, γιατί συνδράμουν την επιχειρηματολογία μου. Ήταν πανομοιότυπο στα χωριά που μελετώ: Ένα μακρύ κοντάρι, το οποίο στις Μέλανες (και μόνον εκεί) έφερε λάβαρο με τη μορφή του Μάρκου Μπότσαρη (βλ. παρακάτω). Το έφτιαχναν συνήθως την Κρεατινή Κυριακή. Στο Γλινάδο

²⁹ Στυλ. Παραράς, *όπ.*, 35.

³⁰ Για τη γονιμική φύση του ιερού αυτού ζώου βλ. Μ. Γ. Σέργης, «“Ιερά ζώα”: Ανάμεσα στη γονιμότητα και τη μαγική υπόσταση της “λατρείας” τους», στον τόμο *Ιερά Μητρόπολις Σάμου, Ικαρίας και Κορσεών, Κέντρον Εκκλησιαστικών, Ιστορικών και Πολιτισμικών Μελετών* (εκδ.), *Ευκαρπίας Αντίδοσις. Τιμητικό Αφιέρωμα στην Εικοσαετία (1995-2015) του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Σάμου, Ικαρίας και Κορσεών κ.κ. Ευσεβίου*, Αθήνα 2015, 763-786. Βλ. και Βάλτερ Πούχνερ, *Τα δρώμενα της Ελλάδας και της Βαλκανικής. Από το μαγικοθρησκευτικό έθιμο στη λαϊκή διασκέδαση*, Αρμός, Αθήνα 2016, 227 κ.ε.

³¹ Στ. Σπηλιάκος, *όπ.*, 582.

³² Πρβλ. Όλγα Βιλαέτη, *όπ.*, 94.

(και το Αγερσανί) αναφέρεται ως Μπαϊράκι η εθνική σημαία³³ στην άκρη του κονταριού τοποθετούσαν σταυρό και κάρφωναν ένα νεράντζι ή πορτοκάλι, στολισμένο με λουλούδια³⁴ μαντήλι έφερε το ποταμίτικο Μπαϊράκι,³⁵ όπως, δηλαδή, και το γαμήλιο στην Πελοπόννησο και τη Μακεδονία. Γράφει ο Αλεξάκης σχετικά: «Κατόπιν στολίζουν τον σταυρό με κάποιο είδος καρπών, ρόδια, μήλα, πορτοκάλια, λεμόνια, νεράτζια, αχλάδια, κυδώνια, σύκα, που τα καρφώνουν (...) στις μυτερές άκρες του σταυρού».³⁶ Η παρουσία των καρπών (ευγονικών συμβόλων) παρέπεμπε ευθέως στην επιδιωκόμενη ευγονία του ζευγαριού.

Θυμίζω όμως ότι το Μπαϊράκι (φλάμμουλον, flammulum), όμοιο με τα σημερινά λάβαρα των ιερών ναών, ήταν κατά τη ρωμαϊκή και «βυζαντινή» περίοδο η σημαία της στρατιωτικής μονάδας, το σύμβολο της ενότητάς της. Η παρουσία της σημαίας στον γάμο, η «μεταπήδησή» της από τον στρατό σε μια διαβατήρια τελετουργία, παρατηρείται μάλλον τα μεσαιωνικά χρόνια· τότε που ο γάμος ακόμη είχε τον χαρακτήρα της πολεμικής επιχείρησης, όπως έχω αναλύσει αλλού. Επρόκειτο για μια «μιμητική αρπαγή» της νύφης, όπως ρητά δηλώνει ο ποντιακός όρος νυφέπαρμαν: Με τον γαμπρό και την ομάδα του οπλισμένους και εφίππους, με πυροβολισμούς, με την πολιορκία του «κάστρου» της νύφης, την οριστική του πτώση με την καταβολή ενίοτε του αντιτίμου για την εξαγορά της, κλπ. κλπ.³⁷

Άρα, το Μπαϊράκι των Κορδελάτων ήταν ένα νυφιάτικο/γαμήλιο Μπαϊράκι.

Ερωτήματα προκαλεί η παρουσία της μορφής του Μάρκου Μπότσαρη στο μελανίτικο αντίστοιχο (βλ. φωτογραφία). Ουδείς γνωρίζει κάτι σχετικό. Ο τοπικός λόγιος Γαβρίλης Κονδύλης θυμάται ότι η αείμνηστη Καλλιόπη Ξενάκη (γεννηθείσα περί το 1860) κατείχε ένα τέτοιο. Οι συχνές ερωτήσεις μου περί μιας πιθανής μετοικεσίας Ηπειρωτών στο χωριό και η διαρκής, από το 1980 κ.ε. μέχρι σήμερα, ενασχόλησή μου με τον ναξιακό πολιτισμό δεν απέφεραν κάποιο αποτέλεσμα.

Κρίνω πως μπορούμε να συσχετίσουμε τις μετακινήσεις των Κορδελάτων με τους εκατοντάδες χειμωνιάτικους αγερμούς, οι οποίοι ανήκουν στις λεγόμενες σταθερές και αρχετυπικές δομές του ελληνικού λαϊκού

³³ Μ. Γ. Σέργης, *Λαογραφικά και εθνογραφικά από το Γλινάδο Νάξου...*, ό.π., 431. Τη συναντώ και αλλού (πχ. στο Σαγκρί, στον Δαμαριώνα).

³⁴ Στ. Σπηλιάκος, *ό.π.*, 587. Στις Μέλανες, η Όλγα Βιλαέτη, *ό.π.*, 93, αναφέρει ότι δίπλα στον σταυρό τοποθετούσαν μαντήλι γυναικείο και άνθη. Ο Μ. Ι. Ψαρράς δεν αναφέρει Μπαϊράκι για την περίπτωση του Φιλωτίου.

³⁵ Ν. Κεφαλληνιάδης, *Ποταμιά...*, ό.π., 260.

³⁶ Πρβλ. Ελ. Αλεξάκης, *Η σημαία στο γάμο...*, ό.π., 15.

³⁷ Μ. Γ. Σέργης, *Διαβατήριες τελετουργίες στον μικρασιατικό Πόντο (μέσα 19^{ου} αιώνα-1922): Γέννηση, γάμος, θάνατος*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2007, 138 κ.ε. Στον ελληνικό και τον ελλαδικό ειδικότερα χώρο το Μπαϊράκι έχει αποκτήσει και άλλες σημασίες. Βλ. στο Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών.

πολιτισμού,³⁸ και ειδικότερα με το γνωστότερο (ίσως) αγερμικό έθιμο, των Ρογκατσαριών.³⁹ Θυμίζω τα εξής θεωρητικά γι' αυτό:

(α) Την τέλεια οργάνωση της παραπάνω ομάδας (Ρογκατσαριών), την ιεραρχική της δομή, τον παλαιότερο πολεμικό χαρακτήρα των μετακινήσεών της, που οδηγούσε τους συμμετέχοντες νέους και στο θάνατο ακόμη, αφού *η επιδιωκόμενη ταύτιση με τον ιδανικό άνδρα τους έκανε να απαντούν σε οποιαδήποτε πρόκληση*. «Ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα των αγερμών αυτών είναι η ανελέητη σύρραξη που ξεσπά όταν δύο τέτοιοι όμιλοι συναντιούνται τυχαία στον δρόμο· στα τοπωνύμια της βόρειας Ελλάδας το όνομα *Ρογκάτσια* (...) εμφανίζεται συχνά ως τόπος τέτοιων αιματηρών συγκρούσεων και ενταφιασμού των νεκρών».⁴⁰ Με την πάροδο των ετών ο συλλογικός ορθολογισμός και οι επεμβάσεις της Αστυνομίας οδήγησαν σε κάποιες λύσεις: Μόνον μονομαχίες των αρχηγών ή οργάνωση των περιοδίων με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποφεύγονται οι ανεπιθύμητες συναντήσεις, όπως γνωρίζουμε ότι συνέβαινε και στη Νάξο.⁴¹ Στις πληροφορίες μου από το Γλινάδο βρίσκω ότι πάλευαν μόνον οι συνοδεύουσες τους Κορδελάτους Αρκούδες, στα άλλα ναξιακά χωριά οι προαναφερθέντες φύλακες-προστάτες τους. Συναινούν με όσα προανέφερα οι καταγραφές της Όλγας Βιλαέτη από τις Μέλανες, τις οποίες επιβεβαίωσα με επιτόπια έρευνα: «Παλιά, η ομάδα των Κορδελάδων εμφανιζόταν σαν στρατός και η επίσκεψη είχε έναν χαρακτήρα επίδειξης, απόδειξης ισχύος και τόλμης και υπήρχε έντονος ανταγωνισμός μεταξύ των χωριών. Ένας από τους πληροφορητές ανέφερε χαρακτηριστικά τη φράση “δεν σας φοβόμαστε, ερχόμαστε στο χωριό σας”, θέλοντας να τονίσει την ισχύ που είχε η κοινότητα ως ομάδα και την εκδήλωνε την περίοδο του Καρναβαλιού με την επίσκεψη στις γειτονικές κοινότητες και την αντίστοιχη φιλοξενία και ανταπόδοση. Ενώ η ομάδα των Κορδελάδων βρίσκεται καθ' οδόν δεν πρέπει να συναντηθεί με άλλο μπαϊράκι,

³⁸ Για τους όρους βλ. Βάλτερ Πούχνερ, *Δοκίμια λαογραφικής θεωρίας*, ό.π., 93 κ.ε., 107 κ.ε.

³⁹ Οι νεότερες λειτουργίες-στόχοι τους είναι 1. οικονομικές, 2. γονιμικές (προβαίνουν και σε μαγικές-συμβολικές πράξεις: Ανακάτεμα φωτιάς (να φουντώσει η δύναμη της ζωής), σούρβισμα, μίμηση κραυγών ζώων που επιθυμούν να πολλαπλασιασθούν), 3. Θρησκευτικές (η θρησκευτική αιτιολόγηση, η σύνδεσή τους με μια συγκεκριμένη ημερομηνία του εκκλησιαστικού εορτολογίου, μετά – εννοείται – την αντικατάσταση των παγανιστικών εορτών με χριστιανικές. Γι' αυτό λένε τα κάλαντα), 4. κοινωνιολογικές (η δημόσια εικόνα των νέων, το ιδανικό του λεβέντη, η ανδροπρέπεια, η πανηγυρική παρουσίαση του κοινωνικού ρόλου του άνδρα). Πρβλ. Β. Πούχνερ, *Κοινωνιολογική Λαογραφία. Ρόλοι, συμπεριφορές, αισθήματα*, ό.π., 114 κ.ε. Τις κατά περιοχές ονομασίες τους και τις προτεινόμενες ετυμολογικές τους ερμηνείες βλ. στο ίδιο, 157 κ.ε. Βλ. επίσης Βάλτερ Πούχνερ, *Εθνογλωσσολογικές μελέτες. Μορφολογίες, σημασίες, ετυμολογίες*, Αρμός, Αθήνα 2013, 129-139.

⁴⁰ Βάλτερ Πούχνερ, *Κοινωνιολογική Λαογραφία...*, ό.π., 113-114· πρβλ. Μ. Γ. Σέργης, «Εποχικά δρώμενα και χρόνος: Δωδεκάμερο, ρογκατσάρια, αποκριάτικα, ισημερίες», στον τόμο Ευ. Αυδίκος (επιμ.), *Ελληνική λαϊκή παράδοση: Από το παρελθόν στο μέλλον*, Ελληνικές Εκδόσεις, Αθήνα 2014, 207-219.

⁴¹ Πρβλ. Βάλτερ Πούχνερ, *Κοινωνιολογική Λαογραφία...*, ό.π., 119.

όπως λένε οι ντόπιοι, γιατί δίνεται μάχη για το ποιο μπαϊράκι θα επικρατήσει. Για να αποφευχθεί η σύγκρουση πρέπει τα δύο μπαϊράκια να “φιληθούν”, να συναντηθούν σταυρωτά και να ανταλλάξουν νομίσματα οι μπαϊραχτάρηδες...».⁴²

(β) Ο «αγώνας», λοιπόν συστατικό στοιχείο του «παραδοσιακού» λαϊκού θεάτρου, δεν ελλείπει στην περίπτωση μας⁴³ με τις διαμάχες μεταξύ των (συναντώμενων) ομάδων. Κάποτε αυτός ο αγών αποσκοπούσε σε μαγικοθηρσκευτικούς σκοπούς, ήταν εντεταγμένος στο όλο κλίμα της προσδοκώμενης γονιμότητας και της ευετηρίας: Η νίκη προοιωνιζόταν επιτυχία σε όλους τους τομείς της καθημερινότητας για το χωριό που θα την κατήγαγε επί του αντιπάλου ή σε προσωπικό επίπεδο. Προβλ. τους πομπικούς αγώνες, τα αθλητικά αγωνίσματα (π.χ. την εορτή του αγ. Γεωργίου στην Αράχωβα), τους Πεχλιβάνηδες, κλπ.⁴⁴ ή την υπερνίκηση των εμποδίων από τον γαμπρό κατά το νυφέπαρμαν στον ποντιακό γάμο.⁴⁵ Όταν οι ανταγωνισμοί μεταξύ χωριών είχαν και πραγματικές αιτίες, πέραν των συμβολικών ανταγωνισμών στους οποίους αναφέρομαι, οι συγκρούσεις έφθαναν στα άκρα.

Τα ίδια επακριβώς (αλλά αλλοιωμένα στο διάβα του χρόνου και με λησμονημένη την αρχική τους διάσταση, άρα σε μια νεότερη εκδοχή τους) μάς παραθέτει ο Σπηλιάκος με τις πολύτιμες άλλες πληροφορίες του για τον Κινίδαρο, που ενισχύουν όσα ανάλογα μάς μετέφερε πιο πάνω από τις Μέλανες η Όλγα Βιλαέτη: «... Χρέος λοιπόν των Μπαϊρακτάρηδων είναι να χαιρετηθούν με σταύρωμα των μπαϊρακιών, να φιληθούν και να χαιρετηθούν διά χειραψίας λέγοντας “χρόνια πολλά και του χρόνου”. Όποιος προλαβαίνει και δίνει πρώτος το χέρι στον άλλον για χειραψία τού δίνει και κάποια χρήματα, ενώ ο άλλος είναι υποχρεωμένος να του δώσει τα διπλά. Στο κακό σταύρωμα των μπαϊρακιών, που προκαλεί ζημιά σε κάποιο απ’ τα δυο και στην μη ανταπόδοση της χειραψίας ή των χρημάτων, οφείλονται μεγάλοι καυγάδες, οι οποίοι κατέληξαν σε ξυλοδαρμούς και αιχμαλωσία των μεν απ’ τους δε, μεταφορά τους και κλείσιμο στο σχολείο του χωριού, σπάσιμο του μπαϊρακιού και κατάσχεσή του, μέχρι που χρειάστηκε η επέμβαση του παπά ή και της Αστυνομίας. Όταν συμβεί τέτοιο επεισόδιο (...), στο χωριό εκείνο που χάνει το μπαϊράκι δεν ξαναντύνονται Φουστανελάδες».⁴⁶

⁴² Όλγα Βιλαέτη, *ό.π.*, 98 κ.ε.

⁴³ Βάλτερ Πούχνερ, *Θέματα συγκριτικής Λαογραφίας. Ελλάδα, Βαλκάνια, Ανατολική Μεσόγειος και Εύξεινος Πόντος*, Εκδοτικός Οίκος Κ. & Μ. Αντώνη Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2018, 145 κ.ε.

⁴⁴ Προβλ. Βάλτερ Πούχνερ, *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια (συγκριτική μελέτη)*, Πατάκης, Αθήνα 1989, 46-47.

⁴⁵ Μ. Γ. Σέργης, *Διαβατήριες τελετουργίες...*, *ό.π.*, 158.

⁴⁶ Στ. Σπηλιάκος, *ό.π.*, 588· Όλγα Βιλαέτη, *ό.π.*, 94. Η τελευταία αναφέρει τη σύγκρουση των Κορδελάδων των Μελάνων και του γειτονικού τους Κουρουνχωριού, η οποία είχε ως αποτέλεσμα τη διακοπή του εθίμου επί μία 30ετία περίπου.

Ας παραβάλλουμε επίσης τα παραπάνω με την επόμενη επισήμανση του Πούχνερ, που αναφέρεται στους χειμερινούς αγερμούς της βόρειας Ελλάδας: «Ακόμα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, μία από τις δύο ομάδες έπρεπε να σκύψει και να περάσει συμβολικά κάτω από τα σταυρωμένα σπαθιά της άλλης, αλλιώς ξεσπούσε μια ανελέητη σύρραξη σώμα με σώμα. Έκτοτε η δαιμονική αγριότητα των αγερμών (...) έχει εν πολλοίς υποχωρήσει».⁴⁷ Ήταν, επαναλαμβάνω, θέμα γοήτρου για τους νεαρούς τελεστές του εθίμου: Δεν θα δεχόταν να χάσει ο καθείς ατομικά και όλη η ομάδα *συλλογικά* την τιμή τους.

Στο σημείο αυτό κρίνω πως πρέπει να «επισκεφθούμε» την ονομασία των Κορδελάτων στο Φιλώτι και στον Καλόξυλο, το Λεβέντες δηλαδή, προς ενίσχυση των παραπάνω. Έτσι ονομάζονταν τα πληρώματα του οθωμανικού στόλου που ναυτολογούσαν οι Οθωμανοί (από Έλληνες, Δαλματούς, Αλβανούς, κ.ά.). Κατά τον Ν. Ανδριώτη, η λέξη προέρχεται από την ιταλική *levanti* (σώμα ναυτών πυροβολητών), η οποία ανάγεται στο παλαιότερο Λεβέντες, που σήμαινε τους πειρατές από την Ανατολή (*levante*).⁴⁸ Κατά τον Κ. Σάθα,⁴⁹ η λέξη έχει ετυμολογική αρχή στο λατινικό *levis* (*miles*), σήμαινε δηλαδή τον ελαφρά οπλισμένο στρατιώτη, σαν αυτούς που χρησιμοποιούσαν οι Βυζαντινοί και αργότερα οι Οθωμανοί, οι Ενετοί κ.ά. Στο λεξικό του Εμμ. Κριαρά αναφέρονται ως πεζοναύτες του οθωμανικού στόλου.⁵⁰ Τυχαία, άραγε, ως εκ τούτων, ονομάστηκαν Λεβέντες οι Κορδελάτοι του Φιλωτίου;

Τέλος, σε τι διαφέρει η παρακάτω περιγραφή του Πούχνερ (από χωριά της περιοχής Ελασσόνας) από το δρώμενο των Κορδελάτων;

«Στο Δαμάσι “παλαιότερα” [την Πρωτοχρονιά] χόρευαν τσολιάδες, οι καπεταναίοι, στην πλατεία του χωριού ή στα καφενεία τη νύχτα της Πρωτοχρονιάς, ενώ ανήμερα της Πρωτοχρονιάς χόρευαν μετά την εκκλησία το γαϊτανάκι. Στο Αμούρι δήλωσαν [το 1977] πως άντρες με φουστανέλες και γυναικείες ενδυμασίες χορεύουν συνήθως στην πλατεία με τη συνοδεία μουσικών οργάνων, πηγαίνουν όμως και σε άλλα χωριά, όπως και άλλες ομάδες έρχονται και από αλλού στο χωριό. Πραγματοποιούν αγερμό από σπίτι σε σπίτι με έναν κουμπάρά, για να μαζέψουν χρήματα για την εκκλησία και το σχολείο [οι εμφάσεις δικές μου]».⁵¹ Είναι δυνατόν να μην επισημανθεί στο παραπάνω κείμενο η μεταμφίεση των φουστανελοφόρων ανδρών σε γυναίκες;

Κατά τον «ημέτερον» Σταύρο Σπηλιάκο,⁵² (α) οι ακόλουθοι των Κορ-

⁴⁷ Βάλτερ Πούχνερ, *Κοινωνιολογική Λαογραφία...*, ό.π., 139-140.

⁴⁸ *Ετυμολογικό λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1995, 183.

⁴⁹ *Έλληνες στρατιώται εις την Δύσιν*, Αθήναι 1885, 24.

⁵⁰ Εμμ. Κριαράς, *Λεξικόν της μεσαιωνικής και δημώδους γραμματείας, 1100-1669*, τ. Θ', Θεσσαλονίκη 1995, 122.

⁵¹ Βάλτερ Πούχνερ, *Κοινωνιολογική Λαογραφία...*, ό.π., 174.

⁵² Στ. Σπηλιάκος, ό.π., 589.

δελάδων του Κινιδάρου, περιφερόμενοι στις οικίες των φιλοξενούντων χωρικών (και μάλιστα σε αυτές που οι ένοικοί τους-γυναίκες δεν συμμετείχαν στην τελετή της υποδοχής) συγκέντρωναν αβγά (και χρήματα). *Νταβαέτι* (τουρκικό *davet* = πρόσκληση) ονόμαζαν την όλη διαδικασία. Τα συγκεντρωθέντα αγαθά τα αντάλλασσαν σε κάποιο κατάστημα του χωριού τους με νηστίσιμα, για το κοινό γεύμα της Καθαράς Δευτέρας, (β) με χρήματα από το *νταβαέτι* έχει αγορασθεί το χρυσό δισκοπότηρο του ναού του αγ. Γεωργίου Κινιδάρου. Στην Ελάτη Κοζάνης (φερ' ειπείν) τα αντίστοιχα δώρα (τυρί, βούτυρο, φασόλια, φακές, αλεύρι, ψωμί) ονομάζονταν τιμή και τα κατανάλωναν οι του αγερμού το βράδυ.⁵³ Αυτή είναι η έννοια της ανταλλαγής που υφίσταται παλαιόθεν στο δρώμενο, όπως ακριβώς συνέβαινε με τους ανάλογους αγερμούς σε πανελλήνιο επίπεδο: Εκφράζονταν ευχές και αποδίδονταν, ως αντιχάρισμα, ευχές και δώρα.

Έχουμε, λοιπόν, στους Κορδελάτους μια κλασική περίπτωση «μεταφερόμενων μοτίβων», άρα συμφυρμό μοτίβων από τον κύκλο των γονιμικών δρωμένων του Δωδεκαημέρου και των Απόκρεων. Διόλου «παράλογο», το έχουν προ πολλού επισημάνει οι ειδικοί.⁵⁴ Η χρονική απόσταση είναι μικρή, άρα οποιαδήποτε τέτοια «μετακίνηση» μπορεί να δικαιολογηθεί. Κυρίως όμως τη δικαιολογεί το γεγονός ότι αμφότερες οι περίοδοι εντάσσονται στο ίδιο ευρύτερο τεολογικό πλαίσιο: Είναι «διαβατήριες περίοδοι» και συνοδεύονται με τελετές που συνδέονται με την αλλαγή των εποχών, την εκδίωξη του χειμώνα, και στοχεύουν στην αναβλάστηση-αναγέννηση σύμπασας της φύσης, στην ευετηρία, στην «παγκαρπίαν» της γης, των ζώων και των ανθρώπων. Οι τελετές αυτές αρχίζουν από τις 23 Δεκεμβρίου και διατρέχουν όλο το θερινό ηλιοστάσιο. Η Αρκούδα, οι προαναφερθέντες Μοσκάροι, Παλιομοσκάροι, Τσάτσοι, Ληστές είναι παραλλαγές γνωστών «προσώπων»/ρόλων που συναντούμε στα δρώμενα των αποκριάτικων ημερών, κοινά εν πολλοίς πανελληνίως και επιχωριάζοντα και στη Νάξο.⁵⁵ Εύκολα, λοιπόν, μπορούν να «μετακινηθούν» στον «κύκλο των Κορδελάτων».

Το δρώμενο κρίνω πως μας παραπέμπει σε κάτι άλλο, παντελώς λησμονημένο, στο οποίο εντοπίζει η πρότασή μου τη σκοποθεσία του: Στην αρχέγονη πρακτική της αρπαγής γυναικών, σε αυτό το παγκόσμιο και διαχρονικό φαινόμενο, σε αυτήν την *αρσενική γαμική πρακτική βίας* με

⁵³ Βάλτερ Πούχνερ, *Τα δρώμενα της Ελλάδας και της Βαλκανικής...*, ό.π., 284.

⁵⁴ Βάλτερ Πούχνερ, *Εθνογλωσσολογικές μελέτες...*, ό.π., 129· «Οι αγερμοί των ρουγκατσαρών κτλ. έχουν έντονα τα χαρακτηριστικά της θηριομορφικής μεταμφίεσης ή της εορταστικής ενδυμασίας. Τελούνται, κυρίως, στο χρονικό διάστημα ανάμεσα σε Πρωτοχρονιά και Θεοφάνεια, μπορούν να επεκταθούν όμως σε μερικές περιπτώσεις και έως το καρναβάλι και συγχωνεύονται με αυτό», γράφει ο ίδιος, στο *Τα δρώμενα της Ελλάδας και της Βαλκανικής...*, ό.π., 281.

⁵⁵ Λεπτομερή καταγραφή τους βλ. στο Στ. Σπηλιάκος, ό.π., 581 κ.ε. Για την πανελλήνια εξάπλωσή τους βλ. Βάλτερ Πούχνερ, *Τα δρώμενα της Ελλάδας και της Βαλκανικής...*, ό.π., 238 κ.ε.

στόχο την παρέμβαση στη διαδικασία ελέγχου της κοινωνικής αναπαραγωγής.⁵⁶ ας θυμηθούμε τις μυθικές απαγωγές της Ευρώπης από τον Δία, των γυναικών των Σαβίνων από τους Ρωμαίους ή αυτές των Ακριτικών Ασμάτων με πρώτη της γυναίκας του Διγενή. Δηλαδή, η δική μου πρόταση για την ερμηνεία του δρωμένου είναι ότι οι μεταμφιεσμένοι σε γυναίκες Κορδελάτοι έπαιζαν θέατρο (*μασκαριλίκι* το αναφέρει ο αείμνηστος Μ. Ι. Ψαρράς) και επέλεξαν την αναπαράσταση της πανάρχαιας πρακτικής της απαγωγής γυναικών. Η όλη παράσταση συμπληρωνόταν με αποκριάτικες «σκηνές» και συμβολικές δράσεις ευγονικού χαρακτήρα.

Στην υπόθεση αυτή με οδηγούν ό,τι έχω ήδη αναφέρει για τη μεταμφίεσή τους και για τον «πολεμικό» χαρακτήρα της όλης σκηνοθεσίας του δρωμένου. Συνηγορούν και τα παρακάτω διασωζόμενα (ευτυχώς) «εγκαταλείμματα» από τον παλαιότερο χαρακτήρα του:

Σήμερα οι νεόνυμφες κοπέλες των χωριών λέγεται πως επιλέγουν να δώσουν το μαντήλι τους σε κάποιον γνωστό τους ή σε εκείνον τον Κορδελάτο που είναι ενδεδυμένος την πλουσιότερη και ομορφότερη στολή, παραλλήλως δε τυγχάνει άξιος θεράπων της ορχήσεως. Στην Ποταμιά πληροφορούμεθα ότι η νεόνυμφη έδιδε το μαντήλι της σ' αυτόν που την πρωτοχόρευε.⁵⁷ Ο Σπηλιάκος αφήνει να εννοηθεί ότι οι Φουστανελάδες επέδραμαν παλαιότερα στις κατοικίες των νεονύμφων για να τους κλέψουν το μαντήλι, γεγονός που δημιουργούσε μεταξύ τους εντάσεις.⁵⁸ Κάπως έτσι ήταν παλαιότερα τα πράγματα: Οι νεόνυμφες έπεφταν «θύματα» των Κορδελάτων (εις ανάμνησιν των μυθικών και πραγματικών αρπαγών των ομοφύλων τους) και ως ένδειξη της συμβολικής κατάκτησής τους παρέδιδαν το μαντήλι τους στους «κατακτητές» τους. Όποιος από αυτούς κατόρθωνε να κλέψει/αρπάξει περισσότερα μαντήλια (δηλαδή να «κλέψει» περισσότερες γυναίκες») εθεωρείτο ο αξιότερος, αποκτούσε συμβολικό κύρος. Η σημασία του κλοπιμαίου είναι γνωστή στους «παροικούντες τη λαογραφική Ιερουσαλήμ».

Το μαντήλι μάς παραπέμπει στο γνωστό μοτίβο της νεράιδας και του **μαντηλιού** της.⁵⁹ Το πέπλο/μαντήλι, εν όσω το κατέχει η νεράιδα/«ξωτικιά», της εξασφαλίζει την *αιώνια ελευθερία*, η απώλειά του αντιθέτως (από έναν άνδρα που θα καταφέρει να της το κλέψει) την *αιώνια υποταγή* σ' εκείνον.⁶⁰

«Ιδιότυπη» επίσης φαίνεται η στάση των ντόπιων ανδρών στα ξενίζοντα χωριά κατά τη διάρκεια της θεατρικής παράστασης. Παρακολουθούσαν, δεν χόρευαν. Το έθιμο κρίνω πως τους «ήθελε» απόντες από το όλο σκηνι-

⁵⁶ Πρβλ. Μ. Γ. Σέργης, *Διαβατήριες τελετουργίες...*, ό.π., 138-139.

⁵⁷ Ν. Κεφαλληνιάδης, *Ποταμιά...*, ό.π., 236.

⁵⁸ Στ. Σπηλιάκος, ό.π., 588.

⁵⁹ Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτης, *Παραδόσεις*, τ. 1 (1904), 414, 415, 460, 462, 464.

⁶⁰ Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, «Γυναίκες “οικόσιτες” και γυναίκες “έξωτικές”. (Σκέψεις για τις ιδεολογικές εκκρεμότητες του “μέσα” και του “έξω”», *Πολίτης* 96, Δεκ. 1988, 52-65.

κό: Οι απαγωγές γυναικών συνέβαιναν κυρίως απόντων των ανδρών τους.

Έπρεπε, λοιπόν, να επιδείξουν, παίζοντας θέατρο οι «επιδρομείς», ύφος επιθετικό, πολεμικό, ανταγωνιστικό μέχρι θανάτου. Στην πορεία των αιώνων αυτό λησμονήθηκε, μετασχηματίστηκε. Το δρώμενο επαναλαμβανόταν φυσικά, αλλά σε μια πιο ελεύθερη σύνθεση των συστατικών του μερών, η οποία ικανοποιούσε νεότερες ανάγκες. Ξεχάστηκαν παντελώς οι πρωταρχικές του λειτουργίες. Ο ορθολογισμός, η ρεαλιστικότερη αντιμετώπιση των μεταξύ των χωριών προβλημάτων επέβαλαν αλλαγές. Έμεινε τελικά ως πρώτη στη λειτουργία του η επιτέλεση των τοπικών ταυτοτήτων που ισχύει μέχρι σήμερα, όπως θα αναλυθεί στην εκτενή μορφή αυτής της εργασίας.

